

ANALEKTEN.

1.

Neue Texte zur Geschichte des apostolischen Symbols.

Herausgegeben

von

A. E. Burn B. D.,

Rector of Kynnersley (Wellington Salop).

II.

Der Sermon, den ich hier nach drei Handschriften herausgebe, ist im Mittelalter ziemlich verbreitet gewesen. Caspari hatte sich von ihm mehrere Abschriften gemacht, ist jedoch gestorben, ohne ihn zu edieren. Vgl. „Alte u. neue Quellen zur Geschichte d. Taufsymbols etc.“, 1879, S. 280, Anm. 181; ferner „Martin von Bracara“, pag. LVII, Anm. 2. Ferner Kattenbusch, Das apostol. Symbol II, S. 17, Anm. 14. Caspari nimmt an, daß der Sermon dem „früheren Mittelalter“ angehöre, ohne sich spezieller zu äußern. Ich benutze 1) Cod. Sessorianus 52, saec. XII, s. über denselben und seinen auch sonst für die Symbolgeschichte wichtigen Inhalt die Mitteilungen von Dom Morin in Rev. Bénéd. 1897, p. 481sqq. Außerdem benutze ich 2) Cod. Vésoul 73, saec. XI, den Herr V. Sauerländer für mich kopierte, 3) Cod. Sangall. 732, saec. IX, G, den Herr Dr. F.äh abzuschreiben die Güte hatte. Es ist im wesentlichen der *textus receptus*, den der Sermon auslegt. Besonderheiten sind 1) die Auslassung von *descendit ad infernum* in G und V, 2) der Zusatz *victor* vor *ad caelos*, G und V, 3) *Carnis resurrectionis* in G. Die Form des Sermons ist in Cod. G die kürzeste. Dieser älteste Codex scheint auch den ursprünglichsten Text zu gewähren, Cod. S und V

1) S. Bd. XIX, S. 179 ff.

stimmen wesentlich überein. Ich notiere nicht alle kleinen Varianten der Schreibung in den Codices, da das unnötige Umständlichkeit scheint. Die Stücke, die in G fehlen mache ich durch Klammern im Druck kenntlich.

Incipit expositio super symbolum.

[Symbolum graeca¹ lingua dicitur quod in latino interpretatur conlatio sine indicium. Conlatio quia duodecim apostoli duodecim verba² composuerunt. Indicium per quod³ indicatur omnis scientia ueritatis per quod possumus peruenire ad uitam aeternam. In istis duodecim uerbis etiam⁴ symboli tota haeresis⁵ excluditur, et omnis sapientia ueritatis⁶ demonstratur.] Credo in Deum Patrem omnipotentem creatorem caeli et terrae. Omnipotens⁷ [dicitur quia sua potentia] ipse creauit omnia bona. Mala et mendatum uel malitia non est a Deo creata, [sed a diabolo et malis hominibus est inuenta⁸]. Et in Ihesum Christum filium eius unicum dominum nostrum. Ihesus et Messias hebraice dicitur⁹ saluator et¹⁰ salutaris in latino [dicitur. Nam]¹¹ Ihesus proprium nomen est quia sic ab angelo Gabriele priusquam conciperetur uocatus est, sicut ipse [archangelus¹² ad Mariam] dicit: '[Ecce] concipies et paries filium et uocabis nomen eius Ihesum.' Qui conceptus est de Spiritu Sancto id est per administrationem Spiritus Sancti sicut Gabrihel ad Mariam dixit: 'Spiritus Sanctus super te ueniet¹³ et uirtus altissimi obumbrabit tibi.' Natus ex Maria uirgine [id est quia sancta Maria semper uirgo fuit, uirgo ante partum, uirgo post partum, uirgo concepit, uirgo peperit et uirgo permansit]¹⁴. Passus sub Pontio Pilato. Propterea dicitur 'passus sub Pontio Pilato'¹⁵ quia ipse erat in illo tempore dux in Iudaea, [et ad hoc Pilatum commemorat ut nos non malum credamus Christum sed in illo qui sub illius regis tempore passus est]¹⁶. Crucifixus mortuus¹⁷ et sepultus. Hoc secundum carnem fuit¹⁸ non secundum diuinitatem quia diuina maiestas impassibilis est. Natus passus crucifixus mortuus et sepultus¹⁹. Propter²⁰ nos homines dominus²¹ dignatus est ista omnia suscipere²² ut nos a peccato redimeret et²³ de inferno liberaret, et²⁴ aeternam uitam condonaret quia nullus poterat introire in regnum Dei nisi ista omnia²⁵ sustinisset propter nos

1) grece ... latine S. 2) + simboli S. 3) ipsum V. 4) quod etiam: quam V. 5) ista ... verba S. 6) om S. 7) + deus GS. 8) Malum uel malitia et mendatum ... creatum GS ... inuentum S. 9) + Christus et sother, grece GS 10) ut S. 11) om dicitur. Nam S. 12) om S. 13) superueniet in te G. 14) om S. 15) s P. P. p. GS. 16) om S. 17) + est S. 18) dicitur GS. 19) om Natus ... sepultus S. 20) pr. Nam S. 21) om S. 22) ista ... suscipere: nasci, pati, crucifigi mori et sepelli S. 23) ac S. 24) + nobis G. 25) tota G, talia S.

filius Dei¹. Tertia die resurrexit a mortuis. [Nam]²
 sicut ipse tertia die resurrexit a mortuis facta praeda [in] in-
 ferno³, [et]⁴ uiuus exiit de sepulchro. Ita et nos in die iudicii
 absque dubio resurrecturos nos⁵ esse credamus. Ascendit
 [uictor]⁶ ad caelos ipsa carne in⁷ qua natus in qua passus in
 qua resurrexit⁸ in ipsa ascendit ad caelos. Sedet ad dexteram
 Dei Patris omnipotentis. Dexteram Dei non est corporea, quod
 nefas est de Deo sentire, quia [diuina maiestas non secundum
 humanam speciem de]signatur⁹ ¹⁰. Deus totus dexter est, quia totus
 bonus¹¹ est¹². Inde uenturus iudicare uiuos et mortuos.
 Ipse homo [et]¹³ Deus Dei Filius qui cum hominibus conuersatus
 est in mundo qui numquam fuit aliquando sine Patre, ipse uen-
 turus est in gloria maiestatis suae cum angelis et archangelis
 et omnes [homines] iustos et peccatores ipse iudicaturus¹⁴ uni-
 cuique secundum opera sua. Uiuos proprie illi qui uiui in-
 ueniendi sunt in die iudicii. Credo [et]¹⁵ in Spiritum
 Sanctum. Quomodo¹⁶ credimus in Patrem sic debemus cre-
 dere in Filium, ita et in Spiritum Sanctum quia tres personae
 in una diuinitate aequali gloria coaeterna maiestate¹⁷ aequaliter
 absque dubio omnia possident quia aequali¹⁸ cuncta uirtute fe-
 cerunt. Propterea dicitur unus Deus [et]¹⁹ Pater [et Filius] et
 Spiritus Sanctus quia una est diuinitas aequalis gloria coaeterna
 maiestas. Sanctam ecclesiam catholicam non tamen in
 ecclesia²⁰ credere debemus quia ecclesia non est Deus sed domus
 Dei est. Ecclesia dicitur eo quod omnes²¹ ad se uocet et in
 unum congreget, Catholica dicitur per²² unum [mundum]
 diffusa [uel quia catholica est quia²³] generalis doctrina²⁴ est.
 [Id est ad omnes homines²⁵, uel quum] curat omnia peccata
 quae [per] corpus et animam perficiuntur²⁶. [Ibi est ecclesia
 catholica ubi est] congregatio fidelium qui rectam fidem tenent
 et credunt²⁷ et in opere bono proficiunt. Sanctorum com-
 munionem. Ibi²⁸ est communicatio sancta per invocationem²⁹
 Patris et Filii et Spiritus Sancti ubi omnes fideles omnibus
 diebus dominicis communicare debent. Remissionem pec-

1) F. D. pro nobis G. 2) + descendit ad infernum S. 3) in
 inferno] inferni S. 4) om S. 5) + res. i. d. i. a. d. G. S. 6) om
 S. 7) in ipsa c. G. V. 8) pr. et S. 9) om quia ... designa-
 tur S, signantur G. 10) om G. 11) est b. S. 12) + est G.
 13) om S. 14) omnesque iustus et peccatores uiuos et mortuos
 ipse erit iudicaturus G, iudicaturus uiuos ac mortuos S, + et reddi-
 turus G. S. 15) om S. 16) om S. 17) om aeq. g. c. m. S.
 18) aeq. uirt. c. G, aequaliter cuncta fec. S. 19) om S. 20) ec-
 clesiam profitetur sanctam non tamen in eam S. 21) domus V.
 22) in V. 23) pr. hoc est G. S. 24) + in ea S. 25) om S.
 26) proficiunt G. 27) cred. et ten. S. 28) Id S. 29) om per.
 inu. V. 30) ibi S.

catorum. Septem sunt remissiones peccatorum. Prima [per] baptismum [sicut propheta dicit: 'Beati quorum remissae sunt iniquitates'. Hoc est in baptismo ex peccata originalia quae per primum hominem Adam traximus.]¹ Secunda [per] paenitentiam [sicut dicit: 'et quorum tecta sunt peccata'. Tertia] per martirium [ut ait: 'Beatus uir cui non imputauit dominus peccatum']. Quarta remissio est indulgentia² inimicorum sicut dicimus in oratione dominica: 'Dimitte nobis debita nostra sicut et nos dimittimus debitoribus nostris'³, [si enim remisieritis hominibus peccata eorum dimittet nobis Pater noster⁴ caelestis peccata nostra, si autem non remisieritis nec Deus dimittet nobis'. Quinta remissio est] per ueram caritatem, hoc est ex operibus⁵ misericordiae, sicut ipse dominus dicit: 'Esuriui enim et dedistis⁶ manducare, sitiui et dedistis mihi bibere, hospes eram et collegistis me, nudus et operuistis me, [infirmus et uisitastis me]⁷, in carcere eram et uenistis ad me. Ista⁸ sunt sex opera misericordiae. Quicumque⁹ ex fide [est] et bonam uoluntatem [ad omnes pauperes et peregrinos et ad seruos Dei ut ancillas Dei facit. Sexta remissio per elemosinam sicut ipse dominus dicit: 'Date elemosinam et ecce omnia munda sunt uobis'. Septima¹⁰ [remissio est per praedicationem sicut propheta dicit: 'quodsi ego te dicentem ad impium ipse impium se corde uertatur a uia sua mala et ipse impius fecerit iustitiam uita uiuet et non morietur dicit dominus, et tu animam tuam liberasti'. Et sanctus Iacob ait: Qui conuertere fecerit peccatorem ab errore uiae suae saluabit animam eius a morte et suorum quoque cooperit multitudinem peccatorum]. Carnis resurrectionem¹¹ [sicut Iob per Spiritum Sanctum dicit: 'Scio quod redemptor meus uiuit et in nouissimo die de terra resurrecturus sim et rursus circumdabo pellem meam et in carne meo uidebo Deum, quem visurus sum ego ipse et oculi mei conspectari sunt et non alius. Reposita est haec spes mea in sina meo]¹². In ipsa carne in qua uiuimus mouemur et sumus in ipsa¹³ in die iudicii absque dubio resurrecturi¹⁴ non naturam aut¹⁵ sexum mutantes¹⁶ sed [fragilitatem et] uitia deponentes.

1) om Hoc ... traximus S. 2) per indulgentiam S. 3) + et ipse dominus dicit S. 4) et pater noster caelestis dimittet uobis peccata uestra ... uobis S. 5) per sex op. V. 6) + mihi S. 7) pr. in carcere etc. S. 8) Ista sunt operationes nostrae quicumque G. 9) om Quicumque ... facit S. Sexta uel est illud: 'Quaecumque uultis ut faciant uobis homines ita et uos facite illis' S. 10) Septima [in] doloribus multis ut dictum (datum G) est: Per infirmitatem corporis uirtus animae (pr. et G) perficitur G S. 11) resurrectionis G. 12) om G S. 13) om G. 14) nos resurrecturi in diem iudicii erimus G S. 15) natum autem G. 16) inmutantes.

Et dominus dicit: 'In resurrectione neque nubent neque nubentur sed sunt ¹ sicut angeli Dei in caelo', [hoc ² est iusti]. Uitam aeternam. Aeterna uita hoc est sine fine mansura ³. Aeterna uita erit ubi mors numquam erit sed semper [perpetua] felicitas [erit, sicut propheta dicit: 'Erit opus iustitiae pax cultus iustitiae silentium et securitas usque in sempiternum'] ⁴.

Am Rande des Cod. Sessorianus, zum Teil rechts, zum Teil links, sind die Namen der Apostel (in der Reihenfolge des Canon Romanus) vermerkt und mit einzelnen Artikeln in Verbindung gebracht. Das hat auch schon Morin mitgeteilt Die Verteilung ist folgende:

Petr. I (Credo)
 Paul. II Et in Ihm
 Andr. III Qui conceptus
 Jacob. IV Passus
 Johs. V Descendit
 VI Thoma Ascendit
 Jacob. VII Inde

Philipp. VIII Credo
 Bartholoms VIII Sanctam
 Matheus X Remissionem

XI Symon Carnis
 XII Taddeus Vitam aeternam

Diese Liste ist diejenige, die ich auch Bd. XIV, S. 183 benutzte.

III.

1. Sermon aus Codd. Vat. Pal. 212 u. 220, mit einem Stück aus Cod. Sessor. 52. 2. Sermon aus Cod. Ambros. M. 76 sup.

1.

Den nachstehenden Sermon fand ich in zwei Manuskripten der vatikanischen Bibliothek: Cod. Vat. Pal. 220 (A), saec. IX u. 212 (B), saec. IX, vel. X. Er ist eine merkwürdige Kompilation, beginnend mit den Anfangsworten des Athanasianums. In Cod. 212 traf ich am Rande einige Citate aus dem Fortunatus-Kommentar zu letzterem. Allein sie sind kurz und können hier übergangen werden. Die Form des Symbols, das der Sermon vorbringt, ist R mit geringen Änderungen. Es fehlt „dominum nostrum“. Ein Zusatz ist: „ascendit uictor ad coelos“. Zu beachten ist die Umstellung: resurrexit tertia die, ferner

1) erunt S. 2) id S. 3) sine mensura S, sine fine mansunt G. 4) om GS. Sequitur in S. Amen. Haec summa est fidei nostrae, dilectissimi nostri. Haec uerba sunt symboli. S. 448.

die Form inde. Zum Schlufs der Zusatz: vitam futuri saeculi. Das Symbol ist auf die zwölf Apostel verteilt, deren Reihenfolge diejenige von Matth. 10, 2—4 ist, nur dafs zum Schlufs Matthias statt Judas Ischarioth auftritt. Vgl. auch Cod. Sangall. 40 (darüber Bd. XIX, S. 183). Zum Teil bemerkt man Benutzung des Sacramentarium Gelasianum, Lib. I Ordo XXXV. Ich bemerke ferner ein Citat aus Nicetas: „pauca sunt verba, sed omnia continent sancta sacramenta“; die nächsten Worte benutzen auch die explanatio dieses Bischofs noch (s. Caspari, Anecdota I, p. 359). Auch der schon genannte Fortunatus-Kommentar ist offenbar verwertet worden.

Quicumque vult esse saluus ante omnia opus est ut teneat catholicam fidem, quam nisi quisque integram inuiolatamque seruauerit absque dubio in aeternum peribit. Ideo apostoli symbolum¹ constituerunt, primus Simon Petrus dicit: Credo in Deum Patrem omnipotentem; Andreas, frater eius, et in Ihesum Christum Filium eius unicum; Iacobus Zebedaei², qui natus est de Spiritu Sancto et Maria semper uirgine; Johannes, frater eius, qui sub Pontio Pilato crucifixus et sepultus est; Philippus, resurrexit³ tertia die a mortuis; Bartholomaeus, ascendit uictor ad caelos; Thomas, sedit ad dexteram Patris; Mathaeus, inde uenturus est iudicare uiuos et mortuos; Iacobus Alphaei⁴ et in Spiritum Sanctum; Thaddaeus⁵, ipse Judas Jacobi, sanctam ecclesiam; Simon Cananaeus, qui et Zelotes⁶, remissionem peccatorum; Mathias, carnis resurrectionem et uitam futuri saeculi. Amen. Sancta trinitas et uera unitas, id est Filium natum ex Patre et ante omnia saecula, lumen de lumine, Deum uerum de Deo uero atque eundem dominum nostrum et Deum Ihesum Christum consubstantialium Deo Patri secundum deitatem, aequalis⁷ gloriae et honoris, unam⁸ eandemque⁹ in tribus personis essentiam, naturam, uirtutem, potentiam¹⁰, regnum, imperium, uoluntatem, operationem, incomprehensibilem, inmutabilem¹¹, summum bonum. Idcirco igitur istud iudicium posuere unianimitatis¹² et fidei suae apostoli symbolum¹³, id est signum per quod agnoscitur Deus; sicut mos est saecularibus¹⁴ ut in bellis symbola discreta sint¹⁵, ut si forte occurreret quis de quo dubitatur interrogat, symbolum prodeat, ut si sit hostis an socius; quod quiquam¹⁶ proinde credentes

1) symbolum B. 2) codd. Zebedei, Bartholomeus, Matheus. 3) dixit (?) man. sec. A. 4) Alfei A, Alpei B. 5) Thathaeus A, Thatheus B. 6) Zelotis A B. 7) codd. equalis. 8) om unam B. 9) eundemque A B. 10) potentia A. 11) inmotabilem A B. 12) unianitatis A. 13) symbulum codd. semper. 14) sic more secularibus B. 15) sit codd. 16) q q̄q̄ A B. q̄q̄ = quiquam? quoque?

accipiunt et nouerint qualiter contra diabolum ¹ fidei certamina praepararent. In quo quidem pauca sunt uerba sed omnia continent sancta sacramenta, utqui etiam haec ² in corde retinent sibi sufficienter salutem animarum habent. Haec summa ³ est fidei nostrae, dilectissimi, nobis ⁴. Haec uerba sunt symboli ⁵ non sapientiae humano sermone fuscata ⁶. Sed uere diuinitatis ⁷ ratione disposita, quibus comprehendendis atque seruandis nemo non ⁸ idoneus nemo non ⁹ aptus est. Hic Dei Patris et Filii una et aequalis pronuntiatur potestas. Hic unigenitus Dei Filius ¹⁰ de Maria uirgine et Spiritu Sancto secundum carnem natus ostenditur. Hic eiusdem crucifixio ac sepultura et ¹¹ die tertia resurrectio praedicatur. Hic ascensio ipsius super caelos ¹² et consessio in dextera paternae maiestatis agnoscitur. Venturus usque ¹³ ad iudicandum ¹⁴ uiuos et mortuos declaratur. Hic Spiritus Sanctus in eadem deitate qua Pater et Filius ¹⁵ indiscretus accipitur. Hic postremo ¹⁶ ecclesiae uocatio, peccatorum remissio, et carnis resurrectio perdocetur ¹⁷. Quae breuissima plenitudo ita debet uestris cordibus inhaerere ¹⁸ ut omni tempore praesidio huius confessionis utamini ¹⁹. Innieta est enim talium armorum potestas et contra nobis omnes insidias diaboli tamquam bonis Christi militibus profutura diabolus, qui hominem temptare non desinit munitos nos hoc symbolo semper inueniet. Ut deuicto aduersario cui renuntiastis gratiam domini incorruptam et immaculatam usque in finem, ipso quem confitemini protegente ²⁰, seruetis Ihesu Christo domino nostro, qui uiuit et regnat.

Pater ut fons, Filius ut flumen, Spiritus uero Sanctus ut riuus a flumine; siue Pater sicut radix, Filius sicut arbor, Spiritus autem Sanctus sicut flos. Simili exemplo comparatur Pater quasi sol, Filius quasi radius, Spiritus enim Sanctus quasi apex. Iterum Pater uelut ignis Filius uelut calor Spiritus Sanctus uelut ²¹ candor. Dabo enim exemplum aliud uobis adhuc quomodo trinitas sancta uera unitas sit certa. Una est sapientia in homine et de una sapientia procedit intellectus et memoria ingenium. Si ergo tu homo habere potes tria ista in una sapientia quanto magis Deus in una deitate

1) diabolum A B. 2) Hec A B. 3) om est A B. 4) uobis A B. 5) simili A, simboli S. 6) fuscata A, facta S. 7) uera diuitibus A B. 8) nemo non: nisi B, non A. 9) om non B. 10) om S. 11) et (B) s. ac A B. 12) celos A. 13) uenturus-que A B. 14) iudicandos A B. 15) qua P. et F. deitate A B. 16) Postremo A. 17) sequitur in S: Nos ergo, dilectissimi, ex uetera homine in nouum reformemur, et de carnalibus spiritalis, de terrenis incipiamus esse caelestes. Securam consecuti fidem credamus resurrectionem, quae facta est in Christo, etiam in nobis omnibus esse complendam. Et hoc secutos (!) in toto corpore quod processit in capite. 18) inherere codd. 19) munimne? B. 20) protegerite B. 21) uelud A.

tres quidem personas habere credendus est, sed unam substantiam. Nam et caput¹ quinque sensibus constat. Habes enim in uno capite uisum, auditum, odoratum, et gustum et tactum. Quia in uinea tres sunt lignum, folium, fructus. Si ergo corruptibilia et terrena ita unum sunt ut uere trea sint et ita trea ut uere unum sint. Primum ergo fructum habetis si bene creditis secundum est baptizabimini. Qui perseuerauerit usque in finem hic saluus erit baptizatus corde credit ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem. Quicumque invocauerit nomen domini saluus erit.

2.

Der folgende Sermon findet sich in Cod. Ambros. M. 79 sup., saec. XI. Das darin behandelte Symbol ist T. Doch ist zu bemerken, dafs „unicum“ nicht mit filium, sondern mit dominum zusammengezogen ist. Vgl. dazu Bratkes Berner Manuskript, Das Book of Deer, Cod. lat. Monac 14508, einen altdutschen Text in Cod. Vindob. 2681, saec. XI und drei englische Texte aus dem 14. und 15. Jahrhundert.

Item alia expositio simboli.

Symbolum graece latine inditium sive conlatio dicitur. Inditium quia id indicatur fidei integritas. Signum quod eo bene retento et intellecto fideles ab infidelibus discernuntur. Conlatio quia in eo apostoli omnem fidei integritatem contulerunt. Credo in Deum id est firmitatem fidei meae profiteor. Deus a timore, Deus eo quod cunctis colentibus sit timor. Credo Deum esse sine principio et sine fine uisibilem, inuisibilem, et incomprehensibilem. Et quando dico Patrem credo quod coaeternum et coaequalem sibi per omnia genuit Filium. Ut Johannes ait: 'In principio erat Verbum'; et psalmista dicit: 'Ante Luciferum genui te'. Cur omnipotens Deus? Eo quod omnia possit et omnia continet potestate. Et credo in eum qui creauit caelum et terram ex nihilo². Et credo in Ihesum Christum Filium eius. Ihesus in hebraeo³ eloquio, latine salutaris sine saluator interpretatur. Christus graece a chrismate nomen accepit, latine unctus dicitur, de quo in psalmo dicitur: 'Propterea unxit⁴ te Deus Deus tuus et reliqua'. Non terreno oleo ut reges et sacerdotes solent perungi. Sed unctio ista incorporea et inuisibilis fuit. Filium eius dicit eo quod habeat Patrem. Patrem uero eo quod habeat Filium. Genitum namque ante omnia tempora ut Johannes ait: 'Omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil'. Unicum Dominum nostrum. Unicum uel sin-

1) capud codd. 2) nichilo. 3) ebreo. 4) unxit.

gularem Dominum qui cuncta gubernat et dominat quae condidit. Qui conceptus est de Spiritu Sancto. Non ex uirili coitu uel semine sed ex uirtute Spiritus Sancti conceptus est. Natus ex Maria uirgine non uiolato uirginis utero sed uirgo ante partum, uirgo in partu, uirgoque post partum. Passusque sub Pontio Pilato. Passionem uero crucis sustinens ex parte humanitatis sub Pilato Romano principe, qui ortus fuit in Pontio. Ut dictum est: 'Cruci adfixus' ante portas Hierosalem¹ in Caluario monte. In hoc quoque patibulo mortuus humanitate ac sepultus est in monumento. Descendit ad inferna. Tantummodo anima ut psalmista dicit: 'Vita mea in inferno adpropinquabit, et factus sum sicut homo inter mortuos liber'. Descendit enim in infernum non iniuriam pertulit sed ut noxii soluerentur, qui propter originale peccatum illic detinebantur. Partem abstulit partem reliquit. Tertia die resurrexit a mortuis. Tertia quoque die resurrexit a mortuis uirtute propria suscitatus ab³ sepulchro surrexit. Ascendit in caelum, ubi numquam defuit secundum diuinitatem. Sedet ad dexteram Dei Patres omnipotentis. Quod uero dicitur Deus sedere et ascendere hoc ad carnis mysterium⁴ pertinet, et Psalmista dicit: 'Parata sedes tua Deus'. Illucque non est sinistra pars, sed ubi sessio Dei est et iustorum dextera pars, id est convenientur congrue⁵ accipitur, quia nihil est in regno Dei sinistrum. Inde uenturus iudicare uiuos et mortuos, de qua sede ueniet iudicare uiuos et mortuos. Uiuos (f. 29¹) dicit qui praedestinati sunt ad uitam. Mortuos uero qui ad damnationem sunt praedestinati. Credo in Spiritum Sanctum qui a Patre Filioque processit, quia consubstantialis est Patri et Filio et coaeternus. Et credo sanctam ecclesiam⁶ catholicam diffusam per uniuersum orbem, id est congregationem fidelium electorum suae universalem. Et credo sanctorum communionem habere, id est societatem sanctorum si adimpleuero quae profiteor. Et remissionem peccatorum firmiter spero me habere per Dei misericordiam. Primum per baptismum, secundo per martyrium⁷, tercio per elemosunam³ sicut scriptum est: 'Peccata mea elemosunis redime in misericordiis pauperum. Quarto si remittit quis peccata in se peccata sua, iuxta illud: 'Dimittite et dimittetur nobis'. Quinto si per praedicationem suam aliquis et per bonorum operum exercitum alios ab errore suo conuertat. Ut apostolus ait: 'Quoniam qui conuerti fecerit peccatorum ab errore uiae suae'. Sexto per caritatem ut dicit: 'Caritas Dei cooperit multitudi-

1) iherlm. 2) tercia. 3) ad. 4) misterium. 5) congrue.
6) aecclesiam. 7) elemosinam.

nem peccatorum'. Septimo per poenitentiam¹ sicut David ait: 'Conuersus sum in aerumna² mea dii configitur spina'. Carnis resurrectionem, et credo resurrectionem carnis in qua nunc sumus resuscitandum in ultimo die cum omni integritate corporis in triginta annorum aetate. Et uitam aeternam credo me habere si Deus omnipotens mihi concesserit perseuerare in operibus bonis. Ut psalmista dicit: 'Credo uidere bona Domini in terra uiuentium'. Amen. quo dicitur fideliter siue firmiter.

1) penitentiam. 2) erumna.

2.

Daniel Greisers Bericht

über die von ihm gehörte **Predigt Luthers zu Erfurt** am 7. April 1521.

Mitgeteilt

von

Prof. **P. Tschackert** in Göttingen.

Die Lutherbiographen J. Köstlin und A. E. Berger haben die Thatsache erwähnt, das während Luthers Predigt zu Erfurt am 7. April 1521 (auf seiner Reise nach Worms) in der überfüllten Kirche beinahe eine Panik ausgebrochen wäre, wenn nicht Luther selbst von der Kanzel her die auf der Emporkirche in Angst geratenen Zuhörer beruhigt hätte. (Vgl. J. Köstlin, Martin Luther, 2. Aufl., I, S. 440.) Aber nirgends finde ich die Quelle citiert, woher diese Erzählung stammt. Durch Studien über Corvinus kam ich nun zu dem Giefsener Pfarrer und späteren Dresdener Superintendenten Daniel Greiser (Greser, Gresser, Gresserus)¹ und dessen Selbstbiographie vom Jahre 1587. Beim Durchlesen dieses nicht uninteressanten

1) Greiser ist geboren den 6. Dezember 1504 zu Weiburg in der Grafschaft Nassau und starb am 29. September 1591. Vgl. C. Brockhaus' Art. G. in Allg. D. Biogr., Bd. IX, S. 641.